

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΠΡΩΤΟ ΤΜΗΜΑ
ΥΠΟΘΕΣΗ È È

ΚΑΤΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
(Προσφυγή υπ' αριθ. 19516/06)

ΑΠΟΦΑΣΗ
ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟ
21 Φεβρουαρίου 2008

*Η παρούσα απόφαση θα καταστεί οριστική
υπό τις οριζόμενες στο άρθρο 44 παρ. 2 της Συμβάσεως προϋποθέσεις.
Ενδέχεται να τύχει βελτιώσεων ως προς τη μορφή.*

ΑΚΡΙΒΕΣ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟ
Στρασβούργο, 21 Φεβρουαρίου 2008
- υπογραφή -

S. NIELSEN

Γραμματέας του Τμήματος

Στην υπόθεση È È κατά της Ελλάδος

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Πρώτο Τμήμα),
συνεδριάζον σε τμήμα συντιθέμενο από τους δικαστές :

Λουκή Λουκαΐδη, *Πρόεδρο,*

Χρήστο Ροζάκη,

Nina Vajić,

Khanlar Hajiyev,

Dean Spielmann,

Sverre Erik Jebens,

Giorgio Malinverni,

και τον *Γραμματέα του Τμήματος,* Søren Nielsen.

Αφού διασκέφτηκε σε συμβούλιο στις 31 Ιανουαρίου 2008.

Εκδίδει την ακόλουθη απόφαση, η οποία υιοθετήθηκε κατά την ως άνω
ημερομηνία :

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Η υπόθεση εισήχθη δυνάμει της (υπ' αριθ. 19516/06) προσφυγής, την οποία κατέθεσε κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας ο Έλληνας υπήκοος **Έ Έ** («ο προσφεύγων»), ο οποίος προσέφυγε ενώπιον του Δικαστηρίου στις 3 Μαΐου 2006 δυνάμει του άρθρου 34 της Συμβάσεως για την Προάσπιση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών («η Σύμβαση»).

2. Ο προσφεύγων εκπροσωπείται από το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι, μέλος της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ελσίνκι. Η Ελληνική Κυβέρνηση («η Κυβέρνηση») εκπροσωπείται από τους εξουσιοδοτημένους εκπροσώπους του πληρεξουσίου της, Σ. Σπυρόπουλο, Πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, και Ι. Μπακόπουλο, Δικαστικό Αντιπρόσωπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους.

3. Ο προσφεύγων ισχυρίζεται, ειδικότερα, ότι το γεγονός ότι αναγκάστηκε να αποκαλύψει ότι δεν ήταν χριστιανός ορθόδοξος, παραβίασε το δικαίωμα μη αποκαλύψεως των θρησκευτικών του πεποιθήσεων.

4. Στις 11 Μαΐου 2006, το Δικαστήριο απεφάσισε να κοινοποιήσει στην Κυβέρνηση τις σχετικές προς τα άρθρα 9 και 13 της Συμβάσεως αιτιάσεις. Δυνάμει των διατάξεων του άρθρου 29 παρ. 3 της Συμβάσεως, το Δικαστήριο απεφάσισε να αποφανθεί ταυτοχρόνως επί του παραδεκτού και της ουσίας.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

I. ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΣ

5. Με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, η οποία δημοσιεύθηκε στο Φ.Ε.Κ. της 8^{ης} Σεπτεμβρίου 2005, ο προσφεύγων διορίστηκε δικηγόρος στο Πρωτοδικείο Αθηνών.

6. Στις 2 Νοεμβρίου 2005, ο προσφεύγων μετέβη στο Πρωτοδικείο Αθηνών, προκειμένου να δώσει τον όρκο της υπηρεσίας του. Πράγματι, κατά το άρθρο πρώτο του Κώδικα Ελλήνων Δικηγόρων (βλ. παρ. 17 κατωτέρω), απαιτούμενη προϋπόθεση ασκήσεως των καθηκόντων του είναι η ορκωμοσία του δικηγόρου ενώπιον αρμοδίου δικαστηρίου.

A. Η εκδοχή του προσφεύγοντος όσον αφορά τα πραγματικά περιστατικά

7. Ο προσφεύγων μετέβη στη Γραμματεία του Πρωτοδικείου. Κατά τη συνήθη πρακτική, η γραμματεία του δικαστηρίου έδωσε στον προσφεύγοντα το

τυποποιημένο έντυπο και τον κάλεσε να το συμπληρώσει, προσθέτοντας την ημερομηνία και την οικογενειακή του κατάσταση.

8. Στη συνέχεια, ο προσφεύγων ενεφανίσθη ενώπιον της Προέδρου του Πρωτοδικείου Αθηνών, κατά τη δημόσια συνεδρίαση η οποία πραγματοποιείτο εκείνη την ημέρα, της παρέδωσε το έντυπο, δεόντως συμπληρωμένο, και της ζήτησε να του επιτρέψει να δώσει τον όρκο της υπηρεσίας του.

9. Η Πρόεδρος του Δικαστηρίου κάλεσε τον προσφεύγοντα να θέσει το δεξί χέρι του στο Ευαγγέλιο και να ορκισθεί. Ο προσφεύγων πληροφόρησε την Πρόεδρο ότι δεν ήταν χριστιανός ορθόδοξος και ότι, επομένως, επιθυμούσε να προβεί σε πολιτικού χαρακτήρα ορκοδοσία. Η Πρόεδρος έκανε δεκτό το αίτημα του προσφεύγοντος.

10. Μετά το πέρας της διαδικασίας αυτής, το πρακτικό υπεγράφη από την Πρόεδρο και τον Γραμματέα του Δικαστηρίου.

B. Οι εκδοχές της Κυβερνήσεως όσον αφορά τα πραγματικά περιστατικά

1. Συμφώνως προς τις αρχικές παρατηρήσεις

11. Αντί να μεταβεί στη Γραμματεία του Δικαστηρίου, κατά τη διαδικασία η οποία αποτελεί συνήθη πρακτική, ο προσφεύγων ενεφανίσθη κατευθείαν ενώπιον της Προέδρου του Δικαστηρίου και της ζήτησε να του επιτρέψει να δώσει πολιτικό όρκο. Η Πρόεδρος έκανε δεκτό το αίτημα του προσφεύγοντος.

12. Στη συνέχεια, ο προσφεύγων μετέβη στη Γραμματεία του Πρωτοδικείου. Ενώ εκεί υπήρχαν δύο διαφορετικά έντυπα, ένα για τον θρησκευτικό και ένα για τον πολιτικό όρκο, ο προσφεύγων δεν ζήτησε το αντίστοιχο προς την περίπτωση του έντυπο, αλλά συμπλήρωσε το έντυπο με το οποίο βεβαιώνεται η θρησκευτικού χαρακτήρα ορκωμοσία. Η Γραμματεία υπέγραψε το πρακτικό και χορήγησε αντίγραφα στον προσφεύγοντα.

2. Συμφώνως προς τις παρατηρήσεις προς αντίκρουση των παρατηρήσεων του προσφεύγοντος

13. Ο προσφεύγων ενεφανίσθη ενώπιον της Προέδρου του Πρωτοδικείου Αθηνών, κρατώντας ένα έντυπο πρακτικού ορκωμοσίας θρησκευτικού χαρακτήρα.

14. Η Πρόεδρος κάλεσε τον προσφεύγοντα να δώσει τον προβλεπόμενο από το άρθρο 19 του δημοσιούπαλληλικού κώδικα (βλ. παρ. 18 κατωτέρω) όρκο, χωρίς να ζητήσει από τον προσφεύγοντα να αποκαλύψει τις θρησκευτικές

πεποιθήσεις του. Ο προσφεύγων αντέδρασε και ζήτησε να δώσει πολιτικό όρκο. Η Πρόεδρος έκανε δεκτό το αίτημα του προσφεύγοντος.

15. Μόλις επέστρεψε στη Γραμματεία, ο προσφεύγων ζήτησε αντίγραφα του πρακτικού ορκωμοσίας και δεν προέβη σε καμία ενέργεια αποσκοπούσα στη διόρθωση του εν λόγω πρακτικού.

Γ. Το από 2 Νοεμβρίου 2005 πρακτικό συνεδριάσεως του Πρωτοδικείου Αθηνών

16. Το τυποποιημένο κείμενο, το οποίο συντάχθηκε μετά το πέρας της ορκωμοσίας του προσφεύγοντος, είχε ως εξής : Κατά τη σημερινή δημόσια συνεδρίαση, ο **È È** ενεφανίσθη και επέδειξε στην Πρόεδρο το Φ.Ε.Κ. 222/8-9-2005, δυνάμει του οποίου διορίστηκε δικηγόρος στο Πρωτοδικείο Αθηνών, και ζήτησε την άδεια να ορκισθεί ως δικηγόρος. Ο Εισαγγελέας έλαβε τον λόγο και πρότεινε να του δοθεί η άδεια να ορκισθεί. Η Πρόεδρος κάλεσε (...) [τον ενδιαφερόμενο] ο οποίος, αφού έθεσε το δεξί χέρι του στο Ιερό Ευαγγέλιο, έδωσε τον όρκο που του υπαγόρευσε η Πρόεδρος : «Ορκίζομαι να φυλάττω πίστην εις την Πατρίδα, υπακοήν εις το Σύνταγμα και τους νόμους του Κράτους και να εκπληρώ τιμίως και ευσυνειδήτως τα καθήκοντα μου». Σε πίστωση των ανωτέρω το παρόν πρακτικό συντάχθηκε και υπεγράφη. (υπογραφή της Προέδρου και του Γραμματέα)

II. ΟΙΚΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

17. Στην Ελλάδα, το καθεστώς των δικηγόρων διέπεται από τον Κώδικα των Δικηγόρων, ν.δ. 3026/1954.

Άρθρο 1

Ο Δικηγόρος είναι άμισθος δημόσιος υπάλληλος, διοριζόμενος διά βασιλικού διατάγματος και υπαγόμενος εις πειθαρχικήν εξουσίαν ασκουμένην κατά τας διατάξεις του παρόντος. Προ πάσης ασκήσεως των καθηκόντων του ο δικηγόρος υποχρεούται να δώσει τον όρκον της υπηρεσίας του ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου και να εγγραφή εις το μητρώον του Δικηγορικού Συλλόγου, μεθ' ην εγγραφήν τελειούται ο διορισμός.

Άρθρο 22

«1. Ο διορισθείς υποχρεούται να ομώσει τον όρκον του Δημοσίου Υπαλλήλου εν δημοσία συνεδριάσει του Πρωτοδικείου (...)

(...)

3. Ο Γραμματεὺς του Πρωτοδικείου υποχρεούται, ὡπως συντάσσει αυθημερόν το περί ορκωμοσίας πρακτικόν και αποστέλλει αντίγραφον τούτου εντός οκτώ ημερών εις τον οικεῖον Δικηγορικόν Σύλλογον, της ορκωμοσίας αποδεικνυομένης μόνον δια του πρακτικού.»

18. Το άρθρο 19 του Δημοσιοϋπαλληλικού Κώδικα έχει ως εξής :

Ορκωμοσία – Ανάληψη υπηρεσίας

1. (...) Ο ὄρκος έχει ως εξής :

α) «Ορκίζομαι να φυλάττω πίστη στην πατρίδα, υπακοή στο Σύνταγμα και τους νόμους και να εκπληρώνω τιμίως και ευσυνειδήτως τα καθήκοντά μου».

(...)

γ) Ὅσοι δηλώνουν ὅτι δεν πρεσβεύουν καμία θρησκεία ἢ πρεσβεύουν θρησκεία που δεν επιτρέπει τον ὄρκο, παρέχουν, αντί ὄρκου, την ακόλουθη διαβεβαίωση : «Δηλώνω, επικαλούμενος την τιμή και τη συνείδησή μου, ὅτι θα φυλάττω πίστη στην πατρίδα, υπακοή στο Σύνταγμα και τους νόμους και να εκπληρώνω τιμίως και ευσυνειδήτως τα καθήκοντά μου. (...)»

19. Κατά τη συνήθη πρακτική, ο δικηγόρος ο οποίος επιθυμεί να παράσχει ὄρκο ἢ διαβεβαίωση, μεταβαίνει στη Γραμματεία του Πρωτοδικείου της έδρας του Δικηγορικού Συλλόγου του οποίου είναι μέλος, για να λάβει ένα έντυπο πρακτικὸ με τυποποιημένο κείμενο. Ο ενδιαφερόμενος, πρέπει να συμπληρώσει ορισμένα στοιχεία, ὡπως η ημερομηνία, η οικογενειακή κατάσταση και ο αριθμὸς του Φ.Ε.Κ. δυνάμει του οποίου διορίσθηκε δικηγόρος. Στη συνέχεια, εμφανίζεται ενώπιον του δικαστηρίου και παραδίδει το έντυπο στον πρόεδρο, ο οποίος τον καλεί να ορκισθεί. Μετά την ορκωμοσία, ο πρόεδρος και ο γραμματέας υπογράφουν το πρακτικὸ, αντίγραφο του οποίου πρέπει να κατατεθεί ἀπὸ τον ενδιαφερόμενο στον οικεῖο Δικηγορικὸ Σύλλογο.

20. Το άρθρο 145 ΚΠΔ ορίζει ὅτι :

Διόρθωση και συμπλήρωση της απόφασης, της διάταξης και των πρακτικῶν

1. Ὅταν στην απόφαση ἢ στη διάταξη υπάρχουν λάθη ἢ παραλείψεις που δεν δημιουργοῦν ακυρότητα, ο δικαστής που τις εξέδωσε διατάσσει αυτεπαγγέλτως ἢ με αίτηση του εισαγγελέα ἢ κάποιου ἀπὸ τους διαδίκους τη διόρθωση ἢ τη συμπλήρωσή τους, αν δεν μεταβάλλονται ουσιαστικά και δεν αλλοιώνεται η αληθινή εικόνα αὐτῶν που πράγματι συνέβησαν στο ακροατήριο.

2. Η διόρθωση ή η συμπλήρωση μπορεί να αφορά, εκτός από τις άλλες παραλείψεις, και τα όσα αναφέρονται ως προς την ταυτότητα του κατηγορούμενου, τη συμπλήρωση του ανεπαρκούς αιτιολογικού και τη διευκρίνιση του διατακτικού της απόφασης (...)

3. Μέσα σε είκοσι ημέρες από την, κατά το άρθρο 142 παρ. 2 εδάφιο τελευταίο, καταχώριση στο ειδικό βιβλίο καθαρογραμμένων πρακτικών είναι δυνατό να ζητηθεί από τους διαδίκους και τον εισαγγελέα ή να προκληθεί αυτεπαγγέλτως από το δικαστή η διόρθωση των λαθών που υπάρχουν στα πρακτικά ή η συμπλήρωση των ελλείψεων, αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της παρ. 1.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

I. ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΡΟΒΑΛΛΟΜΕΝΗΣ ΑΙΤΙΑΣΕΩΣ ΓΙΑ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 8, 9 ΚΑΙ 14 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

21. Ο προσφεύγων παραπονείται ότι κατά την ορκωμοσία, η οποία προβλέπεται από τα άρθρα 1 και 22 του Κώδικα των Δικηγόρων, αναγκάστηκε να αποκαλύψει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του κατά παράβαση των άρθρων 8, 9 και 14 της Συμβάσεως. Το Δικαστήριο θα εξετάσει τις αιτιάσεις του προσφεύγοντος μόνον υπό το πρίσμα του άρθρου 9 της Συμβάσεως, το οποίο ορίζει ότι :

«1. Παν πρόσωπο δικαιούται εις την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας. Το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερία αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς δημοσία ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας, και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.

2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέσει αντικείμενο ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσία ασφάλεια, την προάσπιση της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπιση των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.»

A. Επί του παραδεκτού

22. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει, πρωτίστως, ότι ο προσφεύγων δεν εξήντησε τα εσωτερικά ένδικα μέσα, διότι ηδύνατο να ζητήσει τη διόρθωση του πρακτικού δυνάμει του άρθρου 145 ΚΠΔ. Κατά την Κυβέρνηση, η δήθεν παραβίαση

της ελευθερίας θρησκείας του προσφεύγοντος αφορούσε το γεγονός ότι το πρακτικό τον εμφάνιζε ως έχοντα παράσχει θρησκευτικό όρκο, εν αντιθέσει προς τις πεποιθήσεις του. Ωστόσο, η υποβολή αιτήματος για τη διόρθωση του πρακτικού, θα είχε προσφέρει στον προσφεύγοντα θεραπεία της καταστάσεως.

23. Ο προσφεύγων αντικρούει την επιχειρηματολογία της Κυβερνήσεως. Κατά τον προσφεύγοντα, οι αιτιάσεις του αφορούν, κυρίως, το γεγονός ότι το πρακτικό δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια, αλλά στον εξαναγκασμό να αποκαλύψει δημόσια τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του κατά την επίδικη διαδικασία. Εν τούτοις, το ελληνικό δίκαιο δεν προσφέρει ένδικα μέσα διαθέσιμα και αποτελεσματικά που θα επέτρεπαν θεραπεία της καταστάσεως.

24. Το Δικαστήριο υπομινύσκει ότι δυνάμει του κανόνα της εξαντλήσεως των εσωτερικών ενδίκων μέσων, ο οποίος διατυπώνεται στο άρθρο 35 παρ. 1 της Συμβάσεως, πρέπει ένας προσφεύγων να αξιοποιεί τα κατά κανόνα διαθέσιμα και επαρκή ένδικα μέσα, προκειμένου να επιτύχει αποκατάσταση των παραβιάσεων οι οποίες, όπως ισχυρίζεται, έλαβαν χώρα, εξυπακούεται δε ότι έγκειται στην Κυβέρνηση η οποία υποστηρίζει ότι δεν εξαντλήθηκαν τα ένδικα μέσα, να πείσει το Δικαστήριο ότι η επικαλούμενη προσφυγή ήταν πραγματική, αποτελεσματική και διαθέσιμη, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, κατά τον χρόνο κατά τον οποίο επισυνέβησαν τα περιστατικά, ότι, δηλαδή, το εν λόγω ένδικο μέσο ήταν προσβάσιμο και ικανό να προσφέρει στον προσφεύγοντα θεραπεία της καταστάσεως και ότι παρουσίαζε εύλογες προοπτικές επιτυχίας (βλ., μεταξύ άλλων, *Akdivar κ.λ.π. κατά Τουρκίας*, απόφαση της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1996, *Συλλογή Αποφάσεων 1996-IV*, σελ. 1210, παρ. 66, και *Giacobbe κ.λ.π. κατά Ιταλίας*, αριθμός προσφυγής 16041/02, παρ. 63, απόφαση της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2005).

25. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η επικαλούμενη από την Κυβέρνηση αίτηση διορθώσεως δεν δύναται να θεωρηθεί ότι πληροί τις απαιτούμενες από το άρθρο 35 της Συμβάσεως προϋποθέσεις όσον αφορά την προσβασιμότητα και την αποτελεσματικότητα. Πράγματι, πρόκειται για μία διαδικασία η οποία προβλέπεται από τον Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας και έχει εφαρμογή *a priori* σε ποινικό επίπεδο. Από τη διατύπωση της διατάξεως αυτής δεν προκύπτει ότι δύναται αυτή να έχει εφαρμογή στο πλαίσιο άλλων διαδικασιών, ιδία δε στις συνοπτικές μη δικαστικής φύσεως διαδικασίες, όπως η ορκωμοσία. Εξ άλλου, η Κυβέρνηση δεν ανέφερε κάποιο

νομολογιακό παράδειγμα το οποίο θα επέτρεπε στο Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι η προτεινόμενη προσφυγή εισήχθη αποτελεσματικά σε περιπτώσεις παρόμοιες με εκείνη του προσφεύγοντος.

26. Υπό το φως των ως άνω σκέψεων, έπεται ότι πρέπει να απορριφθεί η ένσταση.

27. Εξ άλλου, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η αιτίαση αυτή δεν είναι προδήλως αβάσιμη κατά την έννοια του άρθρου 35 παρ. 3 της Συμβάσεως, και ότι δεν προσκρούει σε άλλον λόγο απαραδέκτου. Αρμόζει, επομένως, να γίνει η αιτίαση αυτή δεκτή ως παραδεκτή.

B. Επί της ουσίας

1. Οι θέσεις των διαδίκων

28. Η Κυβέρνηση αποδίδει μεγάλη σημασία, στο πλαίσιο της δικής της εκδοχής όσον αφορά τα γεγονότα, στη δήθεν αμελή συμπεριφορά του προσφεύγοντος. Αναφέρει δε ότι αποκλειστικώς υπεύθυνος για την κατάσταση για την οποία παραπονείται ενώπιον του Δικαστηρίου, είναι ο ίδιος ο προσφεύγων, αφού δεν επέδειξε επιμέλεια και δεν συμμορφώθηκε προς τη διαδικασία της ορκωμοσίας. Πράγματι, ο προσφεύγων εμφανίσθηκε κατευθείαν ενώπιον της προέδρου του δικαστηρίου, χωρίς το κατάλληλο έντυπο. Ενώ υπήρχαν δύο διαφορετικά έντυπα πρακτικού, ένα για τον θρησκευτικό όρκο και ένα για τον πολιτικό όρκο, ο προσφεύγων δεν χρησιμοποίησε το αντίστοιχο προς την περίπτωση του έντυπο. Η Κυβέρνηση προσκομίζει ενώπιον του Δικαστηρίου δύο αντίτυπα αυτών των εντύπων, του έτους 2007. Κατά την Κυβέρνηση, ο προσφεύγων δεν ήταν υποχρεωμένος να εκδηλώσει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του. Επικουρικώς, η Κυβέρνηση επισημαίνει ότι, ακόμα και αν ο προσφεύγων ήταν υποχρεωμένος να αποκαλύψει ότι δεν ήταν χριστιανός ορθόδοξος, τούτο ήταν δικαιολογημένο από έναν σκοπό δημοσίου συμφέροντος και ήταν σύμφωνο προς την αρχή της αναλογικότητας.

29. Ο προσφεύγων αντικρούει την επιχειρηματολογία της Κυβερνήσεως και ισχυρίζεται ότι, όπως συμβαίνει με όλους τους δικηγόρους, οι οποίοι εμφανίζονται ενώπιον των δικαστηρίων για να παράσχουν όρκο, θεωρήθηκε, εσφαλμένως, ότι είναι χριστιανός ορθόδοξος και έπρεπε να δηλώσει τη θρησκεία του πριν του δοθεί η άδεια να παράσχει διαφορετικό όρκο. Αυτό εξηγεί, κατά τον προσφεύγοντα, και το γεγονός ότι το πρακτικό τον εμφανίζει ωσάν να έχει παράσχει

τον θρησκευτικό όρκο. Ο προσφεύγων προσθέτει ότι τα έντυπα με τυποποιημένο κείμενο, τα οποία χρησιμοποιούνται ενώπιον των δικαστηρίων, όπως οι εκθέσεις καταθέσεως μαρτύρων, αναφέρουν, στην πλειοψηφία τους, το ορθόδοξο θρήσκευμα.

30. Όσον αφορά τις παρατηρήσεις της Κυβερνήσεως, ο προσφεύγων αναφέρει ότι οι διάφορες εκδοχές των περιστατικών, τις οποίες παρουσιάζει η Κυβέρνηση στα διάφορα προσκομισθέντα ενώπιον του Δικαστηρίου έγγραφα, είναι αντιφατικές και άνευ συνοχής. Σε κάθε περίπτωση, ο προσφεύγων αναφέρει ότι δεν προβλέπεται καν να παρέχει η πρόεδρος του δικαστηρίου την άδεια να παράσχει όρκο σε έναν νέο δικηγόρο, ο οποίος εμφανίζεται ενώπιόν της χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα. Εξ άλλου, ο προσφεύγων επισημαίνει ότι τα αντίτυπα πρακτικού τα οποία προσκομίζει η Κυβέρνηση, χρονολογούνται από το 2007, και ότι, το 2005, υπήρχε μόνον ένα έντυπο, και αυτό αφορούσε τον θρησκευτικό όρκο.

2. Η εκτίμηση του Δικαστηρίου

α) Γενικές Αρχές

31. Το Δικαστήριο υπομινύσκει ότι, όπως προστατεύεται από το άρθρο 9, η ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας αποτελεί ένα από τα θεμέλια κάθε «δημοκρατικής κοινωνίας» κατά την έννοια της Συμβάσεως. Συγκαταλέγεται, όσον αφορά τη θρησκευτική της διάσταση, μεταξύ των κυριοτέρων στοιχείων της ταυτότητας των πιστών και της αντιλήψεώς τους όσον αφορά τη ζωή, αλλά αποτελεί πολύτιμο αγαθό και για τους άθεους, τους αγνωστικιστές, τους σκεπτικιστές ή τους αδιάφορους. Είναι προϊόν του πλουραλισμού – ο οποίος κατακτήθηκε με επώδυνους αγώνες ανά τους αιώνες – πεμπτουσία μιας τέτοιας κοινωνίας. Η ελευθερία αυτή συνεπάγεται, ειδικότερα, την ελευθερία ενός προσώπου να ασπάζεται ή όχι μια θρησκεία και την ελευθερία να ασκεί ή να μην ασκεί τις θρησκευτικές υποχρεώσεις του (βλ., μεταξύ άλλων, *Κοκκινάκης κατά Ελλάδος*, απόφαση της 25^{ης} Μαΐου 1993, série A n° 260-A, σελ. 17, παρ. 31, και *Buscarini κ.λ.π. κατά Αγίου Μαρίνου* [GC], n° 24645/94, παρ. 34, ΕΔΔΑ 1999-I)

32. Αν και η θρησκευτική ελευθερία είναι, κατ' αρχάς, μια εσωτερική για την ψυχή του καθενός υπόθεση, συνεπάγεται, εν τούτοις, η ελευθερία αυτή, την ελευθερία της θρησκευτικής εκδήλωσης όχι μόνον συλλογικά, δημόσια ή εντός του κύκλου αυτών που συμμετέχουν στην ίδια πίστη. Εξ άλλου, το Δικαστήριο είχε ήδη την ευκαιρία να διαπιστώσει αρνητικά δικαιώματα στο πλαίσιο του άρθρου 9 της

Συμβάσεως, και ειδικότερα την ελευθερία να μην ασπάζεται κάποιος μια θρησκεία και την ελευθερία να μην ασκεί τις θρησκευτικές υποχρεώσεις του (βλ., στην περίπτωση αυτή, προαναφερθείσες αποφάσεις *Κοκκινάκης κατά Ελλάδος* και *Buscarini κ.λ.π. κατά Αγίου Μαρίνου*).

β) Εφαρμογή στην παρούσα υπόθεση

33. Το Δικαστήριο παρατηρεί, πρωτίστως, ότι ευρίσκεται αντιμέτωπο με διαφορετικές εκδοχές για ορισμένα στοιχεία, κυρίως όσον αφορά το ερώτημα εάν ο προσφεύγων τήρησε την ακολουθητέα διαδικασία ορκοδοσίας. Στο σημείο αυτό, η Κυβέρνηση, η οποία αμφισβητεί την εκδοχή του προσφεύγοντος, παρουσιάζει δύο σχεδόν αντιφατικές μεταξύ τους εκδοχές. Ενώ, στις αρχικές παρατηρήσεις της, αναφέρει με κατηγορηματικό τρόπο ότι ο προσφεύγων εμφανίστηκε κατευθείαν ενώπιον της προέδρου, χωρίς το έντυπο του πρακτικού, στις συμπληρωματικές παρατηρήσεις της, υποστηρίζει ότι ο προσφεύγων παρέδωσε στην πρόεδρο του δικαστηρίου ένα έντυπο πρακτικού το οποίο δεν ανταποκρινόταν στην περίπτωση του.

34. Το Δικαστήριο, το οποίο παραμένει ελεύθερο να προχωρήσει στη δική του εκτίμηση υπό το φως του συνόλου των στοιχείων που διαθέτει (*Ribitsch κατά Αυστρίας*, απόφαση της 4^{ης} Δεκεμβρίου 1995, série A n° 336, σελ. 24, παρ. 32), επισημαίνει ότι από κανένα έγγραφο δεν προκύπτει ότι ο προσφεύγων δεν τήρησε την προβλεπόμενη διαδικασία. Εξ άλλου, η Κυβέρνηση δεν προσκόμισε κάποιο άλλο στοιχείο εις επίρρωση της εκδοχής αυτής. Αντιθέτως, το πρακτικό της συνεδρίασεως του Πρωτοδικείου Αθηνών, από 2 Νοεμβρίου 2005 (βλ. παρ. 16 ανωτέρω), μοναδικό επίσημο έγγραφο συνταχθέν μετά το πέρας της επίδικης διαδικασίας, συμφωνεί με την εκδοχή του προσφεύγοντος. Πράγματι, το έγγραφο αυτό φέρει τις υπογραφές της προέδρου και του γραμματέα του δικαστηρίου, γεγονός από το οποίο επαληθεύεται η εκδοχή του προσφεύγοντος, κατά την οποία το έντυπο πρακτικού παρεδόθη στην πρόεδρο κατά τη συνεδρίαση, συμφώνως προς τη διαδικασία. Ενόψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο δεν δύναται να προσδώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στο επιχείρημα της Κυβερνήσεως, ότι, δηλαδή, ο προσφεύγων δεν τήρησε την ακολουθητέα διαδικασία.

35. Αρμόζει, επομένως, να εξετασθούν, στη συνέχεια, επί της ουσίας, οι ισχυρισμοί του προσφεύγοντος. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι, ακόμα και αν ο θεσμός της ορκωμοσίας θα ηδύνατο να δημιουργήσει αμφιβολίες ως προς την αναγκαιότητά

του στο πλαίσιο μιας διαδικασίας ενώπιον δικαστηρίου, ωστόσο, δεν καλείται να αποφανθεί κατά τρόπο αφηρημένο επί της ορκοδοσίας ως προϋποθέσεως ασκήσεως του λειτουργήματος του δικηγόρου. Το ερώτημα το οποίο τίθεται στην προκειμένη περίπτωση, είναι εάν λόγω του τρόπου με τον οποίο έλαβε χώρα η διαδικασία ενώπιον του πρωτοδικείου, αναγκάστηκε ο προσφεύγων να αποκαλύψει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, κατά παράβαση του άρθρου 9 της Συμβάσεως.

36. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η διαδικασία ορκωμοσίας των δικηγόρων, όπως προκύπτει από τα ενώπιόν του προσκομισθέντα στοιχεία, αντικατοπτρίζει την ύπαρξη ενός τεκμηρίου, κατά το οποίο ο δικηγόρος, ο οποίος εμφανίζεται ενώπιον του δικαστηρίου, είναι χριστιανός ορθόδοξος και επιθυμεί να παράσχει τον θρησκευτικό όρκο. Έτσι, όταν ο προσφεύγων εμφανίστηκε ενώπιον του δικαστηρίου, βρέθηκε αναγκασμένος να δηλώσει ότι δεν είναι χριστιανός ορθόδοξος και, επομένως, να αποκαλύψει, εν μέρει, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, προκειμένου να δυνηθεί να παράσχει την προβλεπόμενη διαβεβαίωση.

37. Εξ άλλου, η ανάγνωση του οικείου εσωτερικού δικαίου υποστηρίζει τη διαπίστωση αυτή. Πράγματι, κατά την πρώτη παράγραφο του άρθρου 19 του Κώδικα των Δημοσίων Υπαλλήλων (βλ. παρ. 18 ανωτέρω), ο όρκος τον οποίο καλούνται να παράσχουν όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι, είναι, κατά κανόνα, ο θρησκευτικός όρκος. Για να επιτραπεί στον ενδιαφερόμενο να παράσχει διαβεβαίωση, πρέπει αυτός να δηλώσει ότι είναι άθεος ή ότι η θρησκεία του δεν επιτρέπει την ορκοδοσία.

38. Ωστόσο, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η ελευθερία εκδηλώσεως των θρησκευτικών πεποιθήσεων εμπεριέχει, επίσης, μία αρνητική πλευρά, δηλαδή το δικαίωμα του ατόμου να μην είναι αναγκασμένο να εκδηλώσει το θρήσκευμά του ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και να μην είναι αναγκασμένο να ενεργεί κατά τρόπο που να είναι δυνατόν να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι έχει -ή δεν έχει- τέτοιες πεποιθήσεις. Κατά το Δικαστήριο, οι κρατικές αρχές δεν έχουν το δικαίωμα να επεμβαίνουν στον τομέα της ελευθερίας συνειδήσεως του ατόμου και να ζητούν να μάθουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, ή να το υποχρεώνουν να εκδηλώσει τις πεποιθήσεις του όσον αφορά το θείο. Και αυτό ισχύει ακόμα περισσότερο στην περίπτωση κατά την οποία ένα πρόσωπο είναι αναγκασμένο να ενεργήσει κατ' αυτόν τον τρόπο, προκειμένου να ασκήσει ορισμένα καθήκοντα, ιδία δε στην περίπτωση της ορκωμοσίας.

39. Εξ άλλου, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το γεγονός ότι το πρακτικό - μοναδικό επίσημο έγγραφο με το οποίο αποδεικνύεται η ορκοδοσία- εμφανίζει τον προσφεύγοντα ωσάν να είχε παράσχει τον θρησκευτικό όρκο, σε αντίθεση με τις πεποιθήσεις του, αφήνει να υπονοηθεί ότι οι δικηγόροι οι οποίοι ορκίζονται, θεωρούνται, κατά κανόνα, χριστιανοί ορθόδοξοι. Βεβαίως, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι υπήρχαν δύο έντυπα πρακτικού, ένα για τον θρησκευτικό όρκο και ένα για τη διαβεβαίωση. Εντούτοις, τα αντίτυπα τα οποία η Κυβέρνηση προσκομίζει ενώπιον του Δικαστηρίου εις επίρρωση των επιχειρημάτων της, είναι του έτους 2007. Δεδομένου ότι η Κυβέρνηση δεν προσκομίζει αντίγραφο των πρακτικών τα οποία συντάχθηκαν κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα, το Δικαστήριο δεν δύναται να συμπεράνει ότι τέτοιου είδους έντυπα υπήρχαν κατά τον χρόνο κατά τον οποίο επισυνέβησαν τα γεγονότα.

40. Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και αν υπήρχαν δύο διαφορετικά έντυπα, το Δικαστήριο εκτιμά ότι δεν θα πρέπει να καταλογισθεί στον προσφεύγοντα δήθεν αμέλεια να εφοδιασθεί με το κατάλληλο έντυπο. Πράγματι, η πρόεδρος και ο γραμματέας του δικαστηρίου έπρεπε να ενημερώσουν τον προσφεύγοντα ότι υπήρχε ένα ειδικό για τη διαβεβαίωση έντυπο.

41. Υπό το φως των ανωτέρω, το Δικαστήριο άγεται στο συμπέρασμα ότι λόγω του γεγονότος ότι ο προσφεύγων αναγκάστηκε να αποκαλύψει ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου ότι δεν είναι χριστιανός ορθόδοξος και ότι δεν επιθυμούσε να παράσχει τον θρησκευτικό όρκο αλλά την προβλεπόμενη διαβεβαίωση, παραβιάστηκε η ελευθερία του να μην είναι υποχρεωμένος να εκδηλώσει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του.

Επομένως, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 9 της Συμβάσεως.

II. ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΡΟΒΑΛΛΟΜΕΝΗΣ ΑΙΤΙΑΣΕΩΣ ΓΙΑ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 13 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

42. Ο προσφεύγων παραπονείται ότι δεν διέθετε, στο εσωτερικό δίκαιο, κανένα ένδικο μέσο, με το οποίο θα μπορούσε να προβάλει τις αιτιάσεις του όσον αφορά την παραβίαση της ελευθερίας θρησκείας. Επικαλείται δε το άρθρο 13 της Συμβάσεως, το οποίο ορίζει τα εξής :

«Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερίες παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής

προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των.»

A. Επί του παραδεκτού

43. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η αιτίαση αυτή δεν είναι προδήλως αβάσιμη κατά την έννοια του άρθρου 35 παρ. 3 της Συμβάσεως. Το Δικαστήριο επισημαίνει, εξ άλλου, ότι δεν προσκρούει σε άλλον λόγο απαραδέκτου. Πρέπει, επομένως, να γίνει η αιτίαση αυτή δεκτή ως παραδεκτή.

B. Επί της ουσίας

44. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι δεν παραβιάσθηκε η διάταξη αυτή. Πράγματι, ο ενδιαφερόμενος ηδύνατο να ζητήσει τη διόρθωση του πρακτικού δυνάμει του άρθρου 145 ΚΠΔ.

45. Ο προσφεύγων υποστηρίζει ότι δεν διέθετε ένδικο μέσο το οποίο θα ηδύνατο να του παράσχει πλήρη επανόρθωση για τη διαπιστωθείσα παραβίαση.

46. Το Δικαστήριο υπομινύσκει ότι το άρθρο 13 της Συμβάσεως εγγυάται την ύπαρξη, στο εσωτερικό δίκαιο, προσφυγής για τις αιτιάσεις, οι οποίες δύνανται να θεωρηθούν ως «μάχιμες» έναντι της Συμβάσεως. Τέτοιου είδους προσφυγή πρέπει να νομιμοποιεί την αρμόδια εθνική αρχή να αποφαινεται επί του περιεχομένου της ερειδομένης στη Σύμβαση αιτιάσεως και να παρέχει την κατάλληλη επανόρθωση, ακόμα και αν τα Συμβαλλόμενα Κράτη διαθέτουν ένα περιθώριο εκτιμήσεως όσον αφορά τον τρόπο συμμορφώσεώς τους προς τις υποχρεώσεις οι οποίες απορρέουν για τα εν λόγω Κράτη από τη διάταξη αυτή. Η απαιτούμενη από το άρθρο 13 προσφυγή πρέπει να είναι «πραγματική / αποτελεσματική», τόσο στο πλαίσιο της πρακτικής όσο και στο πλαίσιο του νόμου (*Hassan και Tchaouch κατά Βουλγαρίας* [GC], αριθ. προσφυγής 30985/96, παρ. 96-98, ΕΔΔΑ 2000-XI και *Μητροπολιτική Εκκλησία της Βεσσαραβίας κ.λ.π. κατά Μολδαβίας*, αριθ. προσφυγής 45701/99, παρ. 136-137, ΕΔΔΑ 2001-XII).

47. Στην προκειμένη περίπτωση, το Δικαστήριο κατέληξε ότι υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος, βάσει του άρθρου 9 της Συμβάσεως. Επομένως, οι αιτιάσεις του διέθεταν μαχητό χαρακτήρα κατά την έννοια της νομολογίας του Δικαστηρίου.

48. Λαμβανομένων υπόψη των λόγων για τους οποίους απερρίφθη η ένσταση περί μη εξαντλήσεως των εσωτερικών ενδίκων μέσων, την οποία η

Κυβέρνηση στήριξε στο άρθρο 145 ΚΠΔ (βλ. παρ. 25 ανωτέρω) και δεδομένου ότι η Κυβέρνηση δεν αναφέρει κάποιο άλλο ένδικο μέσο το οποίο ο προσφεύγων θα ηδύνατο να ασκήσει προκειμένου να επιτύχει τη θεραπεία της παραβίασως της ελευθερίας θρησκείας, πρέπει το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι το Κράτος δεν τήρησε τις απορρέουσες από το άρθρο 13 της Συμβάσεως υποχρεώσεις του.

49. Επομένως, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 της Συμβάσεως.

ΙΙΙ. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 41 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

50. Το άρθρο 41 της Συμβάσεως ορίζει ότι :

«Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Συμβάσεως ή των Πρωτοκόλλων αυτής, και εάν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλομένου Μέρους δεν επιτρέπει ειμή την ατελή επανόρθωση των συνεπειών της παραβίασεως αυτής, το Δικαστήριο χορηγεί, εν ανάγκη, στο αδικηθέν μέρος δικαία ικανοποίηση.»

Α. Ζημία

51. Ο προσφεύγων ζητά 3.000 ευρώ για την ηθική ζημία, την οποία, όπως ισχυρίζεται, υπέστη.

52. Η Κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι και μόνον η διαπίστωση παραβίασεως θα συνιστούσε επαρκή δικαία ικανοποίηση.

53. Το Δικαστήριο κρίνει ότι συντρέχει λόγος επιδικάσεως στον προσφεύγοντα 2.000 ευρώ για ηθική ζημία.

Β. Έξοδα και δικαστική δαπάνη

54. Ο προσφεύγων δεν υποβάλλει αίτημα επιδικάσεως εξόδων και δικαστικής δαπάνης.

55. Επομένως, το Δικαστήριο εκτιμά ότι δεν συντρέχει λόγος επιδικάσεως ποσού για την αιτία αυτή.

Γ. Τόκοι υπερημερίας

56. Το Δικαστήριο κρίνει ότι αρμόζει να υπολογισθούν οι τόκοι υπερημερίας βάσει του επιτοκίου της διευκολύνσεως οριακού δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τραπέζης, προσαυξανόμενου κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ, ΟΜΟΦΩΝΩΣ,

1. *Κάνει δεκτή* την προσφυγή ως παραδεκτή.
2. *Κρίνει* ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 9 της Συμβάσεως.
3. *Κρίνει* ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 της Συμβάσεως.
4. *Κρίνει* ότι

α) το διάδικο Κράτος υποχρεούται να καταβάλει στον προσφεύγοντα, εντός τριών μηνών από της ημερομηνίας κατά την οποία η απόφαση θα καταστεί οριστική συμφώνως προς το άρθρο 44 παρ. 2 της Συμβάσεως, 2.000 ευρώ για ηθική ζημία, πλέον οιοδήποτε ποσού ήθελε οφείλεται ως φόρος,

β) από της εκπνοής της προθεσμίας αυτής και μέχρι της καταβολής του, το ποσό αυτό θα προσαυξάνεται με απλό τόκο ίσο προς το ισχύον κατ' αυτό το χρονικό διάστημα επιτόκιο της διευκολύνσεως οριακού δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τραπέζης, προσαυξανόμενο κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες.

5. *Απορρίπτει* το αίτημα περί δικαίας ικανοποιήσεως κατά τα λοιπά.

Συντάχθηκε στη Γαλλική γλώσσα, εν συνεχεία κοινοποιήθηκε εγγράφως στις 21 Φεβρουαρίου 2008 κατ' εφαρμογή του άρθρου 77 παρ. 2 και 3 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου.

- υπογραφή -

Søren Nielsen

Γραμματέας

- υπογραφή -

Λουκής Λουκαΐδης

Πρόεδρος

Ακριβής μετάφραση από το συνημμένο υπηρεσιακό έγγραφο στη Γαλλική γλώσσα.

Η Μεταφράστρια

Μαρία Παν. Παπαδοπούλου